

УДК 343.98:351.86

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.47>

Кіліміченко Х.Ю.

*аспірантка кафедри кримінального процесу**Національний університет «Одеська юридична академія»**ORCID ID: 0009-0002-7262-8828*

АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

Вступ. В умовах сучасних геополітичних трансформацій, гібридних загроз та збройної агресії проти України проблема забезпечення національної безпеки набуває особливої актуальності не лише в політико-правовому, а й у криміналістичному вимірі. Злочини проти основ національної безпеки характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпеки, складною структурою злочинної діяльності, високою латентністю та використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що істотно ускладнює їх виявлення та розслідування. У зв'язку з цим категорія «національна безпека» виходить за межі суто конституційно-правового чи кримінально-правового тлумачення, але й потребує комплексного криміналістичного осмислення.

У науковій літературі поняття національної безпеки традиційно розглядається крізь призму системи суспільних відносин, що забезпечують захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, обороноздатності, інформаційної та економічної стабільності держави. Водночас у криміналістиці ця категорія залишається недослідженою та згадується лише як об'єкт кримінально-правової охорони без належного аналізу її структури та криміналістичної значущості для побудови методик розслідування відповідних кримінальних правопорушень. Такий підхід обмежує можливості формування повноцінної криміналістичної характеристики злочинів проти основ національної безпеки та знижує ефективність слідчої і оперативно-розшукової діяльності.

Стан наукової розробленості теми.

Слід зазначити, що особливості тлумачення поняття «національна безпека» та її структури традиційно досліджується у межах загальної теорії держави та права [3], конституційного [15], адміністративного [5] та кримінального права [14], а також у межах політичних наук [4], публічного управління та адміністрування [2], а також теорії національної безпеки [17]. Проте у криміналістичних джерелах дослідження даної категорії обмежуються зверненням до виду суспільних відносин, що виступають об'єктом злочинного посягання відповідно до диспозицій статей Кримінального кодексу України (далі – КК України), об'єднаних у Розділі I Особливої частини КК України.

На нашу думку, криміналістичне переосмислення національної безпеки набуває особливого значення в контексті дослідження сучасних форм злочинної діяльності, зокрема інформаційних, кібернетичних, агентурних та соціально-комунікативних впливів, що не завжди мають чітко виражений матеріальний характер. Це зумовлює необхідність адаптації традиційних криміналістичних підходів до аналізу нематеріальних слідів, поведінкових проявів та цифрових доказів, які безпосередньо пов'язані з посяганнями на різні складові національної безпеки.

У зв'язку з наведеним, **метою** цієї статті є здійснення криміналістичного аналізу категорії «національна безпека», розкриття її сутності та структури з позицій криміналістики, а також визначення її впливу на формування

системи злочинів проти основ національної безпеки, криміналістичної характеристики таких злочинів і побудови ефективних методик їх розслідування. Реалізація поставленої мети сприятиме розвитку теоретичних положень криміналістики та підвищенню практичної ефективності діяльності органів досудового розслідування у провадженнях про злочини проти основ національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичний аналіз категорії «національна безпека» передбачає її розгляд не лише як об'єкта посягання, а як складної системи елементів, кожен із яких може виступати самостійною ціллю злочинної діяльності, визначати специфіку механізму вчинення злочину, характер слідової картини, особливості особи правопорушника та напрями доказування. Саме структуризація національної безпеки з криміналістичної точки зору дозволяє виявити закономірності злочинної поведінки, типові способи підвальної діяльності, а також визначити пріоритетні напрями виявлення та розслідування, на яких необхідно зосередитися працівникам оперативних підрозділів та слідчим в рамках своєї роботи.

Базові положення, що стосуються розуміння національної безпеки як комплексного явища, містяться у нормах Конституції України. Як слушно вказує З.Д. Чуйко, до складових національної безпеки, «які прямо закріплені в першому розділі Основного Закону, відносяться екологічна (ст. 16), економічна (ч. 1 ст. 17), інформаційна (ч. 1 ст. 17) та державна безпека (ч. 3 ст. 17)» [16, с. 9; 7].

У ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». У цьому ж Законі поряд із поняттям «національна безпека» законодавець дає тлумачення воєнної безпеки у контексті захисту від воєнних загроз, громадської безпеки і порядку у контексті захи-

сту національних інтересів від впливу загроз різного роду, державної безпеки у контексті захисту від загроз невоєнного характеру, а також згадує про кібербезпеку у контексті Стратегії кібербезпеки України [9]. У свою чергу «кібербезпека» у вітчизняному законодавстві визначається як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі» [10].

У Заключних положеннях Стратегії національної безпеки України серед сфер національної безпеки і оборони визначаються такі, як: сфера воєнної безпеки; сфера громадської безпеки та цивільного захисту; сфера економічної безпеки; сфера енергетичної безпеки; сфера екологічної безпеки; сфера біобезпеки та біологічного захисту; сфера інформаційної безпеки; сфера кібербезпеки; сфера державної безпеки; сфера продовольчої безпеки [11].

Аналіз положень чинного законодавства дозволяє констатувати відсутність існування єдиного підходу до розуміння складових національної безпеки. Разом із тим, це може вказувати на зміни у пріоритетах здійснення захисту окремих сфер функціонування суспільства і держави через виникнення різного роду загроз та їх вплив на національну безпеку у цілому. У руслі цього досить слушним видається твердження О.А. Чувакова щодо того, що характер та наповнення поняття «безпека» є досить відносним та перебуває у прямій залежності від рівня конкретно-історичного розвитку суспільства [14, с. 58].

Як зазначає О.О. Резнікова, у наукових працях існує «два основні підходи до визначення поняття «національна безпека» – широкий і вузький (традиційний). Згідно з широким підходом, національна безпека охоплює практично всі сфери суспільного життя, а другий підхід звужує його застосування, насамперед,

до воєнних і зовнішніх компонентів державної політики та сконцентрований переважно на збереженні державного суверенітету і територіальної цілісності» [12]. Враховуючи специфіку сучасних геополітичних процесів, саме перший – тобто більш широкий підхід до розуміння національної безпеки, – є актуальнішим для сучасного функціонування державних інституцій, спрямованих на охорону та захист національних інтересів України.

З.Д. Чуйко у залежності від сфер людської життєдіяльності до структури національної безпеки відносить державну, економічну, енергетичну, екологічну, інформаційну, соціальну, політичну, науково-технологічну та воєнну безпеку [15, с. 38]. О.В. Коломієць до складників національної безпеки відносять політичну, державну, військову, економічну, соціальну, гуманітарну, науково-технологічну, екологічну та інформаційну безпеку [6, с. 85–86]. А.Н. Амро до структурних елементів національної безпеки відносить державну, громадську, техногенну, екологічну, економічну, енергетичну, інформаційну безпеку та безпеку особистості [1, с. 74]. Слід зазначити, що як показує аналіз наведених та інших наукових праць, визначення компонентів національної безпеки безпосередньо залежить від сфери наукового знання, в рамках його здійснюються її дослідження, та завдань, на вирішення яких спрямовані наукові пошуки авторів.

Наведені норми законодавства, а також аналіз наукових публікацій з різних галузей знань, дозволяють стверджувати, що поняття національної безпеки поширюється на охорону:

- людини і громадянина – її життя, честі та гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності, що передбачає захист від фізичних, психологічних, інформаційних та інших форм протиправного впливу, здатних порушити нормальне функціонування особи в суспільстві;

- суспільства – його демократичних цінностей, соціальної стабільності, громадян-

ської злагоди, добробуту та умов для сталого розвитку, що охоплює протидію деструктивним ідеологіям, радикалізації, масовим заворушенням, а також іншим загрозам, спрямованим на підірив суспільної єдності та довіри до державних інститутів;

- держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування, обороноздатності та здатності протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам, у тому числі шляхом запобігання диверсійній, шпигунській та підіривній діяльності;

- території – як просторової основи державності, що включає захист державного кордону, критичної інфраструктури, транспортних і комунікаційних шляхів, а також недопущення їх використання для здійснення злочинної діяльності, яка створює загрозу національній безпеці;

- навколишнього природного середовища (екології) – від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, екологічного тероризму, незаконного використання природних ресурсів і дій, що можуть призвести до масштабних негативних наслідків для життя і здоров'я населення та екологічної рівноваги;

- економіки – як основи фінансової стабільності та незалежності держави, що передбачає захист від економічної диверсії, фінансування підіривної діяльності, незаконного виведення капіталів, порушення функціонування стратегічних галузей та об'єктів критичної інфраструктури;

- інформаційного простору – від інформаційно-психологічних впливів, дезінформації, кібератак, втручання в інформаційні ресурси та системи, що мають на меті маніпулювання суспільною свідомістю, підірив довіри до державних інституцій і дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації;

- культури та культурної спадщини – від протиправних посягань, знищення, пошкодження або незаконного вивезення культур-

них цінностей, а також від дій, спрямованих на нівелювання національної ідентичності, історичної пам'яті та духовних засад суспільства.

Що стосується *структури національної безпеки*, то серед її елементів необхідно визначити наступні:

1. *Державна безпека* – захищеність конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та інституційної спроможності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, зокрема від посягань на функціонування органів державної влади, втручання у процеси державного управління, а також діяльності, спрямованої на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу;

2. *Громадська безпека і порядок* – стан захищеності суспільних відносин від злочинних та інших протиправних посягань, що створюють загрозу життю і здоров'ю людей, громадському спокою, стабільності суспільних процесів, у тому числі масових заворушень, терористичних актів та інших форм організованої злочинної діяльності;

3. *Воєнна безпека* – стан захищеності держави від воєнних загроз, збройної агресії, посягань на обороноздатність, боєздатність Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони, що включає протидію диверсійній, розвідувально-підривній діяльності, незаконному обігу озброєння, військової техніки та військової інформації;

4. *Економічна безпека* – стан захищеності національної економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, що можуть призвести до втрати економічного суверенітету, дестабілізації фінансової системи, зниження конкурентоспроможності держави та порушення функціонування стратегічно важливих галузей і об'єктів критичної інфраструктури;

5. *Інформаційна безпека* – захищеність інформаційного простору, інформаційних ресурсів і свідомості громадян від деструктивних інформаційно-психологічних впливів, дезінформації, пропаганди, кібератак та інших форм втручання, спрямованих на під-

рив державного суверенітету, суспільної стабільності та довіри до інститутів влади;

6. *Екологічна безпека* – стан захищеності навколишнього природного середовища та населення від загроз природного і техногенного характеру, екологічних катастроф, незаконної діяльності у сфері використання природних ресурсів, а також наслідків збройних конфліктів для екосистем;

7. *Соціальна безпека* – захищеність соціальних прав і гарантій громадян, стабільність соціальних процесів, недопущення різкого зростання соціальної напруги, маргіналізації та радикалізації окремих груп населення, що можуть бути використані як фактор дестабілізації держави;

8. *Культурна та гуманітарна безпека* – стан захищеності національної культури, мови, історичної пам'яті, культурної спадщини та духовних цінностей від зовнішніх і внутрішніх загроз, у тому числі інформаційних та ідеологічних впливів, фізичного знищення або спотворення, спрямованих на руйнування національної ідентичності;

9. *Науково-технологічна та кібербезпека* – захищеність науково-технічного потенціалу, критичних інформаційних систем і технологій від незаконного доступу, розкрадання, саботажу або використання в інтересах іноземних держав чи недержавних акторів.

Такий підхід є важливим з криміналістичної точки зору, адже дозволяє ідентифікувати види загроз, які посягають на національну безпеку у цілому та її структурні елементи.

Як зазначається у Законі України «Про національну безпеку України», «загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [9].

Для повноти розуміння криміналістичного контексту віднесення певних злочинів до загроз, що посягають на національну безпеку України, важливим є чітке визначення

критерії, які можуть бути застосовані до аналізу сутності та змісту тих чи інших проявів злочинної діяльності. Застосування суто кримінально-правового критерію, за яким кримінальні правопорушення об'єднані у Розділі I Особливої частини КК України, хоч і є важливим, але не дозволяє охопити увесь комплекс протиправних діянь, які завдають шкоди національній безпеці та її структурним елементам. Тому щоб віднести певні злочини до таких, що посягають на інтереси, які охоплюються категорією «національна безпека», необхідно звернутися до застосування наступних критеріїв:

1. *Об'єкт кримінально-правової охорони*, відповідно до якого до злочинів проти національної безпеки належать ті, родовим об'єктом яких виступають суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність України [8, с. 7].

2. *Характер і масштаб завданої шкоди*, тобто: завдана або потенційна шкода має загальнодержавний, системний характер, а не локальні наслідки; наслідки можуть дестабілізувати діяльність органів державної влади, сектору безпеки й оборони або критичної інфраструктури; шкода створює загрозу існуванню або стабільному функціонуванню держави;

3. *Спрямованість умислу на підлив, ослаблення або знищення певного елементу національної безпеки*. При цьому злочинець (або у випадку вчинення злочину організованою групою чи злочинною організацією – принаймні організатором або пособником, який здійснює вербовку виконавців) чітко усвідомлює те, що його дії завдають шкоди саме державним чи суспільно значущим інтересам, або викличуть негативні для національної безпеки наслідки;

4. *Зв'язок із зовнішніми або внутрішніми загрозами*, тобто якщо злочинець безпосередньо пов'язаний із діяльністю іноземних держав, організацій чи їх представників або

сприяє реалізації внутрішніх загроз (сепаратизм, тероризм, диверсії, кіберзагрози);

5. *Нормативне закріплення* шляхом прямого віднесення діяння до злочинів проти основ національної безпеки в кримінальному законі (наприклад, відповідний розділ Особливої частини КК України) або за рахунок встановлення кореляції складу злочину з положеннями Закону України «Про національну безпеку України» чи Стратегіями у різних секторах безпеки;

6. *Функціональний вплив на систему безпеки*, коли злочинне посягання: унеможливує або істотно ускладнює реалізацію функцій сектору безпеки й оборони; підриває довіру до державних інститутів; створює передумови для подальших загроз (ланцюговий ефект);

7. *Підвищений рівень суспільної небезпеки*, тобто коли злочин завдає шкоди не лише безпосереднім суспільним відносинам або особі, на яку здійснюється посягання, але й чинить додатковий негативний вплив на суспільство чи безпекові інтереси держави;

8. *Складний механізм злочинної діяльності*, коли конкретний злочин виступає елементом ширшого механізму підривної, розвідувальної або дестабілізаційної діяльності, а також може не мати самостійного завершеного результату, а бути інструментом досягнення стратегічної мети;

9. *Суб'єкт вчинення злочину зазвичай характеризується рядом специфічних ознак*, зокрема: має або намагається отримати доступ до інформації з обмеженим доступом; володіє спеціальними професійними, технічними або військовими знаннями; має стійкі зв'язки з іноземними структурами чи антидержавними угрупованнями; демонструють ознаки попередньої підготовки (отримання чітких інструкцій від куратора або проходження спеціального навчання) та легендування діяльності;

10. *Потерпіла особа, об'єкт (будівля, споруда тощо), інституція*, щодо якої здійснюється злочинне посягання, становить цінність для підтримання національної безпеки в силу

об'єктивних політичних, економічних, соціальних чи інших причин.

Висновки. Таким чином, осмислення національної безпеки крізь призму криміналістики дозволяє розглядати її не лише як абстрактну правову категорію або об'єкт кримінально-правової охорони, а як складну систему взаємопов'язаних елементів, посягання на які формує специфічні закономірності злочинної діяльності. Саме ці закономірності мають ключове значення для побудови системи, криміналістичної класифікації та характеристики злочинів проти основ національної безпеки та вибору ефективних засобів їх розслідування.

Виокремлення структурних складових національної безпеки з урахуванням їх криміналістичної значущості створює методологічне підґрунтя для диференціації злочинних посягань за характером загроз, механізмом реалізації умислу та наслідками для функці-

онування держави і суспільства. Такий підхід дозволяє перейти від формального переліку об'єктів охорони до аналізу реального впливу злочину на систему національної безпеки, що має принципове значення для правильної кваліфікації діянь, формування версій та визначення напрямів доказування.

У цьому контексті криміналістичне тлумачення категорії «національна безпека» набуває прикладного характеру, оскільки забезпечує можливість адаптації методик розслідування до сучасних форм злочинної діяльності, зокрема гібридних, кібернетичних та організованих посягань. Це, своєю чергою, відкриває перспективи для подальших наукових розробок, спрямованих на удосконалення криміналістичних рекомендацій та підвищення ефективності протидії злочинам, що становлять загрозу національній безпеці України.

Анотація

Статтю присвячено криміналістичному аналізу категорії «національна безпека» як складного багатокомпонентного явища, що виходить за межі традиційного конституційно-правового та кримінально-правового тлумачення. Обґрунтовано, що в умовах збройної агресії проти України, гібридних загроз, активного використання інформаційно-комунікаційних і кібернетичних технологій національна безпека набуває особливої криміналістичної значущості, оскільки безпосередньо впливає на механізм злочинної діяльності, формування слідової картини та специфіку доказування у кримінальних провадженнях відповідної категорії.

На підставі аналізу положень Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», стратегічних документів у сфері безпеки та наукових джерел з різних галузей знань здійснено узагальнення підходів до розуміння сутності та структури національної безпеки. Запропоновано її структурувати з урахуванням криміналістичної значущості окремих складових, зокрема державної, громадської, воєнної, економічної, екологічної, соціальної, культурної та гуманітарної, а також науково-технологічної і кібербезпеки.

Особливу увагу приділено визначенню критеріїв віднесення злочинів до таких, що посягають на національну безпеку, з урахуванням об'єкта посягання, характеру і масштабу завданої шкоди, спрямованості умислу, функціонального впливу на систему безпеки, специфіки суб'єкта злочину та складності механізму злочинної діяльності. Доведено, що застосування виключно кримінально-правового підходу є недостатнім для повного охоплення сучасних загроз національній безпеці.

Зроблено висновок про доцільність формування криміналістичного підходу до тлумачення категорії «національна безпека», який створює теоретичне підґрунтя для вдосконалення криміналістичної класифікації злочинів проти основ національної безпеки та розроблення ефективних методик їх розслідування.

Ключові слова: національна безпека, кримінальне правопорушення, злочини проти основ національної безпеки, воєнна безпека, економічна безпека, кібербезпека.

Kilimichenko Khr.Yu. Analysis of the category “national security”: a forensic dimension**Summary**

The article is devoted to a forensic analysis of the category “national security” as a complex and multi-component phenomenon that goes beyond the traditional constitutional-law and criminal-law interpretation. It is substantiated that under conditions of armed aggression against Ukraine, hybrid threats, and the active use of information, communication and cyber technologies, national security acquires particular forensic significance, as it directly affects the mechanism of criminal activity, the formation of the trace pattern, and the specifics of evidence in criminal proceedings of the relevant category.

Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine”, strategic documents in the field of security, and scientific sources from various fields of knowledge, the article generalizes approaches to understanding the essence and structure of national security. Its structuring is proposed with regard to the forensic significance of individual components, in particular state security, public security, military security, economic security, environmental security, social security, cultural and humanitarian security, as well as scientific-technological security and cybersecurity.

Special attention is paid to defining the criteria for classifying crimes as those encroaching on national security, taking into account the object of encroachment, the nature and scale of the harm caused, the orientation of intent, the functional impact on the security system, the specifics of the offender, and the complexity of the criminal activity mechanism. It is proved that the application of an exclusively criminal-law approach is insufficient to fully cover modern threats to national security.

The article concludes that it is expedient to form a forensic approach to the interpretation of the category “national security”, which creates a theoretical basis for improving the forensic classification of crimes against the foundations of national security and for developing effective methods for their investigation.

Key words: national security, criminal offense, crimes against the foundations of national security, military security, economic security, cybersecurity.

Список використаних джерел:

1. Амро А.Н. Наукові підходи до системи понять «національна безпека»: міжнародно-правовий аспект. *Аспекти публічного управління*. 2019. Т. 7. № 12. С. 70–77.
2. Амро А.Н. Становлення та розвиток системи державного управління у сфері національної безпеки: міжнародно-правовий аспект. дис. докт. філософії: 281 – Публічне управління та адміністрування. Київ. 2021. 224 с.
3. Богуцький П.П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України. Київ, 2020. 391 с.
4. Глазов О. В. Національна безпека України в контексті попередження міжнародного тероризму : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2014. 202 с.
5. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 400 с.
6. Коломієць О.В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації: дис. ... докт. політ. наук : 23.00.04 / Відкр. міжнар.ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2015. 451 с.

7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. 1040 с.
9. Про національну безпеку України: Закону України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закону України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ed20251019#top>
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#top>
12. Резнікова О. О. Національна безпека. *Енциклопедія Сучасної України*. / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71068>.
13. Хилько О.Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхів її забезпечення: дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 202 с.
14. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Одеса, 2017. 468 с.
15. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2007. 209 с.
16. Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2007. 19 с.
17. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / Рада національної безпеки і оборони України, Інститут проблем національної безпеки. Київ, 2006. 178 с.